

ISPITIVANJE RAZLIKA U KVALITETI ODNOSA U OBITELJI MALOLJETNIH DELIKVENATA U PRIJERATNOM I POSLIJERATNOM RAZDOBLJU¹

Ksenija Butorac

Hrvatska udruga za kriminologiju

Ljiljana Mikšaj – Todorović,

Odsjek za kriminologiju

Edukacijsko rehabilitacijski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

SAŽETAK

Cilj je rada utvrditi razlikuju li se maloljetni delinkventi prije rata od onih nakon rata po obilježjima obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja odraslih članova obitelji. Istraživanje je provedeno na dva uzorka ispitanika, maloljetnih delinkvenata koji su od strane suda za maloljetnike na području Republike Hrvatske sankcionirani radi činjenja nekoga kaznenog djela: prvi uzorak čini 4 056 onih koji su sankcionirani u petogodišnjem razdoblju (1987 – 1991), a koje je u radu obilježeno kao prijeratno, a drugi čini 2 870 onih koji su sankcionirani u sedmogodišnjem razdoblju (1995 – 2001) koje je u radu obilježeno kao poslijeratno. Obrada podataka hi-kvadrat testom pokazuje da se dvije skupine statistički značajno razlikuju na svih četrnaest obiteljskih varijabli, na način da su u obiteljima poslijeratne generacije češće poremećeni obiteljski odnosi te da je prisutnije socijalno patološko ponašanje roditelja i drugih članova obitelji. Diskriminativni faktor je pokazao da su za razlikovanje obiteljskih odnosa i socijalno patoloških oblika ponašanja članova obitelji na štetu poslijeratne generacije ispitanika najvažnije varijable koje opisuju poremećene obiteljske odnose, te alkoholizam, skitnju i nerad oca i majke. U općoj hrvatskoj populaciji za vrijeme rata dogodile su se destruktivne promjene u kvaliteti obiteljskog življenja, pa je logično da su one vidljive i u obiteljima ispitanika koji su sankcionirani poslije rata. U nekim je slučajevima rat bio izravan uzročnik poremećenih obiteljskih odnosa, a u drugima je posredno djelovao pospješujući procese koji su započeli u obiteljima prije rata. Razvijanje programa prevencije kriminaliteta djece i mladih koji nužno podrazumijevaju financijske i kadrovske resurse za rad s obiteljima nalazi se pred velikim izazovom. U praksi već postoje brojni intervencijski i tretmanski programi na razini pojedinca, obitelji i društvene zajednice, čiji su nositelji pretežito nevladine organizacije i udruge.. Osim programa oblikovanih za cjelokupnu populaciju, ostaje nadovršen posao zacjeljivanja trauma kod mnogih obitelji s naglaskom na djecu koje su stradale rata na različite načine, od fizičkog gubitka ili nestanka člana obitelji, svjedočenja nasilju i gubitka doma do prisiljenosti na život s osobama s posttraumatskim stresnim poremećajem.

Ključne riječi: rat, maloljetnička delinkvencija, obiteljski odnosi

1. Uvod

Većina autora koji se bave etiologijom maloljetničke delinkvencije ističe kvalitetu međuljudskih odnosa u obitelji kao vrlo značajan čimbenik za razumijevanje takvog ponašanja. S pravom naglašavaju da nije toliko relevantna formalna, strukturalna i ekonomska problematika, koliko unutarnje, emocionalno, međuljudsko stanje obitelji. Glueckovi (1959) ističu da se kroz prizmu kvalitativnih obiteljskih čimbenika najbolje uočava i omogućuje psihosocijalno tumačenje asocijalnog i delinkventnog ponašanja mladih. Za nastanak poremećaja u ponašanju i delinkventno ponašanje djece i mladih bitna je emocionalna deficijentnost obitelji, nedostat-

na unutarnja kohezija i međusobna povezanost članova obitelji, neadekvatan odnos i postupci prema djeci, odnosno kvaliteta odnosa u obitelji koji stoje u sinergijskom odnosu s drugim endogenim (poput socijalno – patoloških ponašanja članova obitelji) i egzogenim čimbenicima, što potvrđuju brojna domaća (Poldrugač, Uzelac, 1980, Križ, 1980, Mikšaj – Todorović, 1987, Vrgoč, 1988, Butorac, 1996, Bašić, 2000, Ajduković, 2001, Radetić – Paić, 2001) i strana (Coleman, Davis, 1978, LeCroy, 1988, Novy, 1992, Krinsley, Bry, 1992, Pillay, 1998, Kumpfer, 1999, Amato, Sobolewsky, 2001, Juby, Farrington, 2001, Muehlenberg, 2002) istraživanja. Navedena su istraživanja, međutim, provedena u mirnodopskim razdobljima.

¹ Ovaj članak je dio znanstveno istraživačkog projekta Ministarstva znanosti i tehnologije (br. 0115016) "Osobitosti maloljetničke delinkvencije prije, tijekom i nakon rata" koji se vodi pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Kad se, pak, utjecaj obiteljske atmosfere povezuje s kriminalitetom mladih sagleda kroz prizmu rata i poraća situacija je još kompleksnija.

Naime, ratne okolnosti uvijek dovode do drastičnih promjena u svakodnevnom životu stanovništva. Zbog mobilizacije mijenja se struktura stanovništva, dio se seli zbog prognaništva i izbjeglištva, gospodarstvo se preorijentira na zadovoljavanje potreba ratovanja zbog čega se smanjuje količina proizvodnje namijenjena zadovoljenju potreba stanovništva, što rezultira gospodarskim krizama i depresijama.

Osim što je stanovništvo prisiljeno prilagođavati se ovim promjenama u svrhu preživljavanja, događaju se značajne promjene i na psihičkom planu. S jedne strane prisutan je svakodnevni osjećaj straha i frustriranosti, a s druge, potaknut ratnom propagandom i osjećaj herojstva. Ljudi se privikavaju na slike okrutnosti, ljudske tragedije i smrt što s vremenom dovodi do opće «naviknutosti na užas» (Singer, 1994:75). Osobe koje su doživjele traumatska iskustva vide svijet negativnijim i manje smislenim, a sebe lošijima nego osobe koje nisu doživjele takva iskustva (Janoff – Bulman, 1989).

U svakom slučaju rat čini legitimnima mnoga ponašanja koja nikad prije nisu bila tako doživljavana, a kako odmiče, ljudi počinju vjerovati da je, ukoliko njihovi vođe mogu rješavati međunarodne nesporazume nasiljem, to odgovarajući način i za rješavanje interpersonalnih problema (Archer, Gartner, 1884). To osobito vrijedi za mlade ljude kojima je u ratnim okolnostima povećana mogućnost opažanja agresivnog ponašanja drugih osoba, odnosno učenja takvog ponašanja po modelu. Ono se odobrava i pozitivnije vrednuje negoli u mirnodopskim okolnostima što oslabljuje mehanizme inhibicije nepoželjnog ponašanja (Keresteš, 1999, 2002a, Henriquez, Mendez, 1992; prema Walton i sur. 1997, Schwab, 1995). Smanjenje prosocijalnog (i porast agresivnog ponašanja) zbog izloženosti stresnim i traumatskim ratnim događajima neke su od najčešće očekivanih posljedica rata na obitelj i mladež.

U literaturi su najčešće analizirane promjene u opsegu i strukturi kriminaliteta u odnosu na prvi i drugi svjetski rat (Lange, 1929, Constant, 1949, Exner, 1949, Hacker, 1974:229, Mannheim, 1966; Maklecov, 1947, Eliot, 1962:316).

Analize maloljetničke delinkvencije neposredno nakon drugog svjetskog rata pokazale su zanimljivu zakonitost – da je u svim zemljama najprije došlo do njenog vidljivog pada. U tom kontekstu odgovarajući

je podatak da je u Republici Hrvatskoj samo tijekom prvih pet mjeseci 1992. (dakle ratne godine na tlu bivše Jugoslavije) došlo do porasta broja prijavljenih maloljetnih izvršitelja kaznenih djela za 40% (izvješća MUP-a RH i Državnog odvjetništva za 1992. godinu). Nakon rata, međutim, dolazi do izrazitog smanjenja broja osumnjičenih, pa posljedično tome i prijavljenih u odnosu na razdoblje prije rata (Singer, Cajner Mraović, 2003). Slična je situacija, stoga, i s brojem sankcioniranih, kako je vidljivo iz podataka prikupljenih za potrebe projekta kojega je ovaj rad dio. Međutim, jedan od rezultata navedenog projekta je da se po ponašajnim obilježjima prijeratna i poslijeratna generacija statistički značajno razlikuju (Mikšaj – Todorović, Singer, 2004a, 2004b), pri čemu poslijeratna generacija ima značajno lošiji profil (više nasilničkih delikata, recidivizma, asocijalnih ponašanja, ovisnosti i problema u procesu obrazovanja).

Međutim, slabo je zastupljena literatura koja se odnosi na usporedbu obiteljskih prilika maloljetnih delinkvenata prije i nakon rata, što je upravo cilj ovog rada, posebno s obzirom na odnose u obitelji i socijalno patološka ponašanja članova obitelji. Istraživanje (Mikšaj-Todorović, Butorac, 2005) u okviru ovog projekta je pokazalo da je obiteljska struktura maloljetnih delinkvenata poslije rata značajno lošija od one prije rata.

Potrebno je uzeti u obzir da je značajan broj ljudi (oko 15% stanovništva RH, prema Magdalenic i Janković, 1994) zbog rata morao privremeno ili trajno napustiti svoje domove, te da je stjecajem ratnih okolnosti kod većine stanovništva došlo do odvajanja od članova uže obitelji prvenstveno zbog neposrednog sudjelovanja u ratnim operacijama. Usto, brojne obitelji bile su pogođene povremenim ili trajnim (pogibija, nestanak) gubitkom najčešće muških članova, pa su majke kao ključni dio sustava koji je još preostao preuzele odgovornost za odgoj djece i za cjelovitu skrb o obitelji (Magdalenic i Janković, 1994, Janković, 1994). Štoviše, zbog opasnosti uvjetovanih ratnim djelovanjima mnoga su djeca izmještena u udomiteljske obitelji pa su smještena dulje ili kraće vrijeme bila ne samo bez majčine skrbi, već i odvojena od ostale braće i sestara.

Osim vanjskog stresora koji je utjelovljen u samim ratnim zbivanjima, većina djece bila je izložena snažnom unutrašnjem stresoru ili traumatičnoj vezanoj uz neizvjesnost povratka, a posebno pogibiju ili nestanak bliske osobe, najčešće oca (Janković, 1994). Iskustva progona, gubici, te

dugotrajnija odvajanja od članova obitelji kumulativno su i dugoročno traumatizirajuće djelovala na ponašanje djece i mladih. Riječ je najčešće o psihološkom sindromu poznatom pod nazivom ratni stres ili, preciznije, posttraumatski stresni poremećaj (Arambašić i sur., 1992). Primjerice, istraživanje Mlačića i sur. (2002) na reprezentativnom uzorku hrvatskih srednjoškolaca provedeno 1998. godine pokazalo je da je 9,3% ispitanika doživjelo pogibiju užeg člana obitelji, 17,5% imalo je ranjene članove obitelji, a 11,9% moralo je napustiti svoj dom. Ovi podaci imaju još veću težinu kad znamo da branitelji (očevi) koji boluju od posttraumatskog stresnog poremećaja često imaju ozbiljnih problema u socijalnom i obiteljskom funkcioniranju i roditeljstvu. Očevi s traumatskim tegobama skloni su povlačenju iz roditeljske uloge i izbjegavanju negativnog ponašanja svoje djece (Sorrentino, 1990; prema Sack, Clarke, Seeley, 1995). Traumatizacija ima transgeneracijski učinak jer traumatska iskustva dovode do narušavanja sposobnosti za uspostavljanje bliskih odnosa i odnosa povjerenja s drugim osobama što izravno utječe na roditeljski stil odgoja djece i otežava uspostavljanje odnosa roditelj – dijete (Rosenheck, Nathan, 1985, Last, 1988). Djeca u mlađoj dobi koriste se mehanizmom socijalne referencije budući se ravnaju prema reakcijama roditelja. Dječje reakcije na stresne situacije i traume posredovane su učincima i reakcijama ostalih članova obitelji. Više istraživanja koja navodi Keresteš (2002b) pokazuju da je nepovoljan učinak rata na nepoželjne oblike ponašanja djece i mladih izraženiji u starije djece i adolescenata nego u mlađe (predškolske) djece.

Ove značajke upućuju na konstataciju da se procjena uloge poremećenih obiteljskih odnosa u generiranju delinkventnog ponašanja djece i maloljetnika u mirnodopskom razdoblju bitno razlikuje od procjene te uloge u vrijeme i nakon rata. Štoviše, u poslijeratnom razdoblju na posljedice rata najčešće se kumuliraju nove, izazvane otežanom prilagodljivošću djece i mladih, pa i čitavih obitelji, normalnim uvjetima življenja. Tada se otvaraju i do tada latentni, ali i vanjskim čimbenicima inducirani (primjer etnički miješanih brakova) unutarobiteljski sukobi uvjetovani krizom identiteta, što narušava obiteljsko zajedništvo i stabilnost. Prolongirano negativno djelovanje rata na njegove sudionike karakteristika je ratova 20. stoljeća (Mlačić i sur., 2002).

U tom kontekstu može se procijeniti da su i generacije maloljetnih počinitelja kaznenih djela

u razdoblju nakon rata bile pod znatno pogubnijim utjecajem nepovoljnih obiteljskih prilika s naglaskom na poremećenu obiteljsku atmosferu od ranijih generacija. U tom smislu polazi se od pretpostavke da će se prijeratne i poslijeratne generacije mladih počinitelja kaznenih djela značajno razlikovati s obzirom na odnose u njihovim obiteljima i socijalno patološka ponašanja članova obitelji.

2. Cilj rada i hipoteza

U ratu i poraću inducirani su brojni privremeni ili trajni poremećaji u funkcioniranju obitelji u općoj populaciji. Pretpostavka je da će se to odraziti i na populaciju maloljetnih delinkvenata, tim više što je istraživanje u okviru ovog projekta pokazalo da je obiteljska struktura maloljetnih delinkvenata u poslijeratnom razdoblju značajno lošija od one u prijeratnom (Mikšaj-Todorović, Butorac, 2005). Štoviše, takva je situacija vjerojatno dobrim djelom odgovorna za negativne promjene u ponašanju općenito i u vrstama kaznenih djela maloljetnih delinkvenata što je dokazano na ovom istom uzorku (Mikšaj – Todorović, Singer, 2004a,b).

U radu se polazi od hipoteze da se maloljetni delinkventi sankcionirani prije i poslije rata statistički značajno razlikuju s obzirom na kvalitetu odnosa u njihovim obiteljima i socijalno patološka ponašanja odraslih članova obitelji. Ove će razlike biti na štetu poslijeratnog naraštaja mladih počinitelja kaznenih djela.

3. Metode rada

3.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno na dva uzorka maloljetnih delinkvenata koji su od strane suda za maloljetnike na području Republike Hrvatske sankcionirani radi činjena nekoga kaznenog djela: prvi uzorak čini 4 056 maloljetnih delinkvenata koji su sankcionirani u petogodišnjem razdoblju (1987 – 1991) koje je u radu obilježeno kao prijeratno, a drugi čini 2 870 maloljetnih delinkvenata koji su sankcionirani u sedmogodišnjem razdoblju (1995 – 2001) koje je u radu obilježeno kao poslijeratno.

3.2. Instrument

Za potrebe cjelokupnog istraživanja kojega je ovaj rad dio, konstruiran je instrument pod nazivom Upitnik o delinkvenciji mladih koji sadrži 110 varijabli. U ovom radu iz njega je korišteno 14 varijabli iz prostora obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja odraslih članova obitelji, koje su sastav-

Tablica 1. Povezanost varijabli obiteljskih odnosa s varijablom vremena sankcioniranja

Odnosi u obitelji		Svega		Prije rata		Poslije rata		Statistika		
Varijabla	Kategorija	ap.	%	ap.	%	ap.	%	Hi - kvadrat	df	Značajnost
Ukupno		6926	100,00	4056	100,00	2870	100,00	/	/	/
Poremećenost odnosa u obitelji	nisu poremećeni	3993	57,65	2662	65,63	1331	46,38	383,198	3	0,000
	jesu, bez svđa	1495	21,59	860	21,20	635	22,13			
	samo svđa	483	6,97	193	4,76	290	10,10			
	svđa I tuča	955	13,79	341	8,41	614	21,39			
Od kad su odnosi poremećeni	nisu poremećeni	3993	57,65	2662	65,63	1332	46,41	284,556	3	0,000
	nakon mlt. 14 god.	184	2,66	85	2,10	98	3,41			
	prije mlt. 14 god.	961	13,88	390	9,62	571	19,90			
	prije mlt. 7 god.	1788	25,82	919	22,66	869	30,28			
Prekomjerno konzumiranje alkohola - otac	ne	5038	72,74	3214	79,24	1824	63,55	208,574	1	0,000
	da	1888	27,26	842	20,76	1046	36,45			
Prekomjerno konzumiranje alkohola - majka	ne	6470	93,42	3883	95,73	2587	90,14	85,555	1	0,000
	da	456	6,58	173	4,27	283	9,86			
Prekomjerno konzumiranje alkohola - drugi članovi uže obitelji	ne	6555	94,64	3909	96,38	2646	92,20	57,942	1	0,000
	da	371	5,36	147	3,62	224	7,80			
Sklonost skitnji - otac	ne	6357	91,78	3849	94,90	2508	87,39	125,702	1	0,000
	da	569	8,22	207	5,10	362	12,61			
Sklonost skitnji - majka	ne	6555	94,64	3913	96,47	2642	92,06	64,727	1	0,000
	da	371	5,36	143	3,53	228	7,94			
Sklonost neradu - otac	ne	6077	87,74	3714	91,57	2363	82,33	133,230	1	0,000
	da	849	12,26	342	8,43	507	17,67			
Sklonost neradu - majka	ne	6339	91,52	3803	93,76	2536	88,36	63,181	1	0,000
	da	587	8,48	253	6,24	334	11,64			
Sklonost promiskuitetu - otac	ne	6697	96,69	3965	97,76	2732	95,19	34,582	1	0,000
	da	229	3,31	91	2,24	138	4,81			
Sklonost promiskuitetu - majka	ne	6614	95,50	3929	96,87	2685	93,55	42,930	1	0,000
	da	312	4,50	127	3,13	185	6,45			
Osuđivanost za kaznena djela - otac	ne	6558	94,69	3911	96,43	2647	92,23	58,793	1	0,000
	da	368	5,31	145	3,57	223	7,77			
Osuđivanost za kaznena djela - majka	ne	6831	98,63	4019	99,09	2812	97,98	15,271	1	0,000
	da	95	1,37	37	0,91	58	2,02			
Osuđivanost za kaznena djela - drugi članovi uže obitelji	ne	6544	94,48	3897	96,08	2647	92,23	47,803	1	0,000
	da	328	4,72	159	3,92	223	7,77			

ljene na način da kod svake od njih prva kategorija predstavlja kvalitativno najpovoljniju, a posljednja kvalitativno najnepovoljniju soluciju. Te su varijable zajedno sa svojim kategorijama pregledno iznesene u tabličnom prikazu u poglavlju koje se odnosi na rezultate rada (tablica 1).

3.3. Metode obrade podataka

Uz izračunavanje apsolutnih i relativnih frekvencija po kategorijama svih varijabli za potrebe deskriptivne analize, u ovom radu primijenjena je i metoda hi-kvadrat testa za nezavisne uzorke kojom se testira razlika među ispitanicima koji su sankcionirani prije i poslije rata s obzirom na odnose u njihovim obiteljima i socijalno patološka ponašanja odraslih članova njihovih obitelji. Kao kritična vrijednost statističke značajnosti uzeta je vjerojatnost pogreške manja od 5% ($p < .05$).

Razlike među odnosima u obitelji i socijalno patološkim ponašanjima odraslih članova obitelji delinkvenata koji su sankcionirani prije i poslije rata ispitane su pomoću diskriminativne analize koja je sastavni dio programa SPSS for Windows. Ponašajnih je obilježja 15, a kriterijska varijabla je Vrijeme sankcioniranja: 1. prije rata, 2. poslije rata.

3.4. Način prikupljanja podataka

S obzirom da je riječ o sankcioniranim malodobnim delinkventima (dakle onima kojima su izrečene odgojne mjere i kazna maloljetničkog zatvora) podrazumijeva se da je cjelokupna dokumentacija, prikupljena u tu svrhu, vrlo detaljna. Stoga su socijalni pedagozi i socijalni radnici koji rade u državnim odvjetništvima tu dokumentaciju koristili kao izvor informacija da bi ih na sistematičan način unijeli u prethodno opisani instrument.

4. Rezultati

Dobiveni rezultati organizirani su u dva potpoglavlja. U prvome su prikazane relacije četrnaest varijabli obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja članova obitelji s vremenskom varijablom koja sadrži kategorije "prije rata" i "poslije rata". Zbog uštede prostora, umjesto u četrnaest tablica, podaci su smješteni u jednoj zbirnoj, pri čemu je vremenska varijabla zajednička svim tablicama, a statistički pokazatelji prikazani su u tri posljednje kolone. U drugome potpoglavlju prikazani su i interpretirani rezultati diskriminativne analize.

4.1. Ispitivanje razlika u obilježjima obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja članova obitelji maloljetnih delinkvenata u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju temeljem hi-kvadrat testa

Obiteljske odnose i socijalno patološka ponašanja članova obitelji opisuje četrnaest varijabli od kojih se dvije odnose na poremećenost odnosa u obitelji, a dvanaest na sociopatološka ponašanja članova obitelji. Pri tome sve navedene varijable statistički značajno razlikuju skupine ispitanika sankcionirane u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju (tablica 1).

U cjelokupnom uzorku čak je oko 42% ispitanika u čijim su obiteljima zabilježeni lakši ili teži poremećaji u odnosima njihovih članova. Varijabla koja opisuje poremećenost odnosa u obitelji u vrijeme ispitivanja vrlo jasno razlikuje ispitivane skupine u korist prijeratne generacije. Naime, među ispitanicima sankcioniranim prije rata relativno je oko jedan i pol puta više onih u čijim obiteljima odnosi nisu poremećeni, nego među ispitanicima sankcioniranim poslije rata. Nasuprot tome, među potonjima relativno je dvostruko više onih u čijim obiteljima su prisutne svađe, a relativno dva i pol puta više onih u kojima su prisutni svađe i fizička razračunavanja u odnosu na ispitanike sankcionirane prije rata. Ratna zbivanja su neminovno negativno utjecala na stabilne obiteljske interakcije ugrožavajući obiteljsku koheziju. Osim toga, ratni stresori i traume kod značajnog dijela ljudi izravno su i posredno utjecali na pojavu njihova agresivnog ponašanja. U konačnici, mnogi odrasli članovi obitelji nisu uspjeli iznaći zdrave obrasce prilagodbe na novonastalu poslijeratnu situaciju. Potrebno je, isto tako, uzeti u obzir i činjenicu da su u dijelu obitelji stanoviti poremećaji perzistirali od ranije pa su ratne stresne situacije najvjerojatnije predstavljale okidač za razne oblike nasilničkog ponašanja.

U tom smislu ispitat će se kako varijabla koja opisuje od kada su odnosi u obitelji poremećeni razlikuje ispitanike sankcionirane u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju. Među ispitanicima sankcioniranim poslije rata relativno je nešto više onih u čijim su obiteljima odnosi bili poremećeni nakon njihove četrnaeste godine. Relativno je dva puta više onih u čijim su obiteljima odnosi poremećeni prije no što je maloljetnik navršio četrnaest godina, te relativno oko jedan i pol puta više onih u čijim su obiteljima odnosi poremećeni prije no što je maloljetnik navršio sedam godina. Već otprije postojeći poremećaji u obiteljskim odnosima najčešće eska-

liraju u vrijeme i nakon rata i predstavljaju jedan od najsnažnijih kriminogenih čimbenika za djecu u tim obiteljima. U tom kontekstu važno je spomenuti da traumatske posljedice izazivaju promjene na kognitivnoj, emocionalnoj i na razini sustava vrednota. Ako su promjene dublje od običnih reakcija na situaciju, one imaju prolongiran utjecaj, a to znači da se mogu vremenom patogeno izraziti u interpersonalnim obiteljskim odnosima.

Alkoholizam članova obitelji također je snažan kriminogeni čimbenik za djecu (u cjelokupnom uzorku oko 27% ispitanika ima očeve, a 6.6% majke koje prekomjerno piju), a ovdje se želi ispitati kako se u odnosu na prekomjerno konzumiranje alkohola od strane roditelja razlikuju skupine ispitanika. Podaci pokazuju da je među ispitanicima koji su za kazneno djelo sankcionirani poslije rata relativno dvostruko više onih čiji otac i čija majka prekomjerno konzumiraju alkohol, te je relativno dva i pol puta više onih čiji drugi članovi uže obitelji također prekomjerno konzumiraju alkohol, nego među ispitanicima koji su sankcionirani prije rata. Krizna stanja redovito su praćena porastom potrošnje alkohola, a vanjski stresor kao što je rat ima negativne efekte na mentalno stanje nacije i aktivira potrebu za svojevrsnom anestezijom tijela i uma u odnosu na egzogena zbivanja.

Varijable koje opisuju sklonost skitnji oca i sklonost skitnji majke na sličan način diferenciraju skupine ispitanika sankcioniranih prije i poslije rata. Naime, među ispitanicima koji su sankcionirani poslije rata relativno je dva i pol puta više onih čiji se očevi skitaju i isto toliko onih čije se majke odaju skitnji nego među ispitanicima koji su sankcionirani prije rata. Jednako tako, varijable koje opisuju nerad oca i nerad majke razlikuju skupine ispitanika sankcioniranih prije i poslije rata. Među ispitanicima koji su sankcionirani poslije rata relativno je dvostruko više onih čiji su očevi skloni neradu i čije su majke sklone neradu, nego među ispitanicima koji su sankcionirani poslije rata. I varijable koje opisuju promiskuitet oca i promiskuitet majke razlikuju skupine ispitanika sankcioniranih prije i poslije rata. Među ispitanicima koji su sankcionirani poslije rata relativno je dvostruko više onih čiji su očevi promiskuitetni i čije su majke sklone promiskuitetnom ponašanju, nego među ispitanicima koji su sankcionirani prije rata. Varijable koje opisuju osuđivanost oca, osuđivanost majke i osuđivanost drugih članova uže obitelji diferenciraju skupine ispitanika sankcioniranih prije i poslije rata. Među ispitanicima

koji su sankcionirani prije rata relativno je dvostruko više onih čiji su očevi osuđivani, čije su majke osuđivane i čiji su članovi uže obitelji osuđivani, nego među ispitanicima koji su sankcionirani prije rata.

Kad su opisana ponašanja odraslih članova obitelji, posebno roditelja, njihov osobni odabir, tada su se oni konzekventno ponašali u prijeratnom i u poslijeratnom razdoblju. Međutim, držimo da je dobivena razlika u udjelu roditelja sklonih ovakvim ponašanjima proistekla iz nepovoljnih društvenih i gospodarskih uvjeta u poslijeratnom razdoblju. Značajan broj stanovnika je zbog ratnih devastacija i prestrukturiranja gospodarstva ostao bez svojih radnih mjesta. Istraživanje provedeno 1999. godine u osam županija RH na reprezentativnom uzorku učenika završnih razreda srednjih škola, pokazalo je da je oko polovice očeva i majki izgubilo stalni radni odnos, te da tri četvrtine mladih ocjenjuje životni standard lošijim nego prije rata (Raboteg – Šarić, 2002). Ovako egzistencijalno ugrožavajuća situacija najvjerojatnije je kod značajnog dijela stanovništva dovela do općeg osjećaja rezigniranosti, besmisla i "iznuđene" opredijeljenosti za druge i drugačije izbore. Ti izbori mogu uključivati odustajanje od legitimnih ciljeva, dakle pasivno prepuštanje životnim nepogodama, kao što je slučaj kod skitnje, nerada i promiskuitetnog ponašanja. S druge strane, mogu uključivati i odustajanje od legitimnih načina za dostizanje legitimnih ciljeva proaktivnim činjenjem - u ovom slučaju kaznenih djela.

4.2. Diskriminativna analiza u obilježjima socijalno patoloških ponašanja članova obitelji maloljetnih delinkvenata u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju

Iako je obrada podataka temeljem hi-kvadrat testa pokazala da se maloljetni delinkventi sankcionirani prije i nakon rata statistički značajno razlikuju na svima od 14 promatranih varijabli socijalno patoloških ponašanja članova obitelji, ova je razlika ispitana i temeljem diskriminativne analize kojom se dobiva suština te razlike. Smjer u kojem se skupine razlikuju poznat je iz prethodne obrade pa će i diskriminativna analiza potvrditi da je kvaliteta obiteljskih odnosa ispitanika sankcioniranih prije rata povoljnija od one ispitanika sankcioniranih poslije rata. Međutim, ovom dodatnom obradom dobit će se sklop varijabli iz prostora obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja članova obitelji, s naznakom najvažnijih za razlikovanje dviju skupina.

Tablica 2 Značajna diskriminativna funkcija

Function	Eigenvalue	% of Variance	Cumulative %	Canonical Correlation	Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.
1	0,068328194	100	100	0,2528993	0,936041944	457,1790545	14	0

U tablici 2. navedeni su podaci o značajnosti jedinoga mogućeg diskriminativnog faktora. On je statistički značajan. Njegova kanonička korelacija je niska, što znači da na razlike u kvaliteti obiteljskih odnosa i u socijalno patološkim ponašanjima članova obitelji u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju utječu i neki drugi čimbenici koji nisu obuhvaćeni ispitanim skupom varijabli obiteljskih obilježja. Sudeći prema koefijentu determinacije, primijenjene varijable mogu tek sa 64% sigurnosti klasificirati ispitanike u dvije kategorije kriterijske varijable. Dakle, drugih 36% čimbenika od kojih ovisi je li riječ o prijeratnoj ili poslijeratnoj skupini izvan je domašaja primijenjenih varijabli. Relativna nepreciznost ovog sustava varijabli u klasificiranju ispitanika s obzirom na vrijeme sankcioniranja jednim je dijelom posljedica i metrijskih slabosti varijabli odnosno nepreciznosti podataka.

Jedini diskriminativni faktor ima vrlo niske diskriminativne koeficijente što je i očekivano jer je njegova diskriminativna snaga niska. Korelacije diskriminativnog faktora i varijabli su osrednje visine. Interpretacija rezultata će se izvršiti na

temelju korelacija varijabli i diskriminativnog faktora (struktura diskriminativnog faktora). Ta struktura pokazuje da je faktor usmjeren prema nepovoljnim kategorijama obilježja obiteljskih odnosa i socijalno patoloških ponašanja članova obitelji. Najizraženije su sljedeće karakteristike: teži oblici poremećenih odnosa u obitelji, prekomjerno konzumiranje alkohola od strane oca, poremećenost odnosa u obitelji od djetinjstva maloljetnika, sklonost neradu i skitnji oca, prekomjerno konzumiranje alkohola, te skitnja i nerad majke. Ove varijable s diskriminativnim faktorom imaju korelacije više od 0.36. Iz navedenog popisa obilježja koja čine strukturu ovog diskriminativnog faktora vidljivo je da je riječ o otprije prisutnim poremećenim obiteljskim odnosima i pasivno – ovisnim oblicima sučeljavanja sa životnim izazovima roditelja.

Iz tablice 3. vidljivo je da navedena obilježja odgovaraju drugoj skupini ispitanika (sankcionirani poslije rata). Drugim riječima, ispitanici sankcionirani poslije rata u usporedbi s drugima su u znatno težem položaju: roditelj je problematičan objekt identifikacije što uzrokuje nedostatak osjećaja sig-

Tablica 3 Diskriminativni koeficijenti (C) i korelacije (S) između varijabli obiteljskih odnosa i kanoničke diskriminativne funkcije

	C	S
POREMEĆENOST ODNOSA U OBITELJI	1,078855315	0,916105933
OD KADA SU ODNOSI U OBITELJI POREMEĆENI	-0,469808273	0,647966743
PREKOMJERNO KONZUMIRA ALKOHOLO - OTAC	0,116378053	0,674107531
PREKOMJERNO KONZUMIRA ALKOHOLO MAJKA	0,112906529	0,427839653
PREKOMJERNO KONZUMIRAJU ALKOHOLO - DRUGI ČLANOVI UŽE OBITELJI	0,016033788	0,351383514
SKLONOST SKITNJI - OTAC	0,18780058	0,520124123
SKLONOST SKITNJI - MAJKA	0,089152371	0,371570481
SKLONOST NERADU - OTAC	0,055611521	0,535769654
SKLONOST NERADU - MAJKA	-0,120139313	0,367063222
SKLONOST PROMISKUITETU - OTAC	0,036056194	0,270999108
SKLONOST PROMISKUITETU - MAJKA	0,097246252	0,30212864
OSUĐIVANOST ZA KAZNENA DJELA - OTAC	0,009885451	0,353974666
OSUĐIVANOST ZA KAZNENA DJELA - MAJKA	-0,044268276	0,179833419
OSUĐIVANOST ZA KAZNENA DJELA - DRUGI ČLANOVI UŽE OBITELJI	0,101874454	0,318927437

urnosti, podrške i usmjerenja od strane roditelja, mladi su prepušteni "samoodgoju" i potraži za sebi sličnima zbog krize prisnosti, odnosno emocionalnog udaljavanja od roditelja.

Tablica 4 *Funkcije na grupnim centroidima*

Functions at Group Centroids	
	Function
rekodirano razdoblje	1
prije rata	-0,219851399
poslje rata	0,310702882

5. Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da pogoršana slika obiteljskih odnosa u sinergiji sa socijalno patološkim ponašanjima članova obitelji maloljetnih delinkvenata u poslijeratnom razdoblju nije slučajna. U ratu i poraću, naime, obiteljske prilike, posebno obiteljski odnosi, postaju sve složeniji. Štoviše, rat podrazumijeva uporabu nasilja koje se doživljava kao način za rješavanje međuljudskih problema. Posredna i izravna traumatizacija imaju transgeneracijski učinak jer narušava sposobnost uspostavljanja bliskih odnosa, osobito komunikacije u odnosu roditelj – dijete.

Nakon rata, osim saniranja njegovih posljedica, Republika Hrvatska se kao nezavisna država našla i pred novim izazovima: prije svega u procesu tranzicije koji uključuje nove temelje društvenog i gospodarskog razvoja, što je povezano s otežavajućim uvjetima za cjelokupan pozitivan razvoj mladih općenito, a posebno onih opterećenih dodatnim problemima vezanim uz iskustvo rata. U tom je razdoblju došlo do devalviranja društvenih vrijednosti i s tim u svezi do hedonistički obojenih aspiracija u mladima.

Svi navedeni egzogeni čimbenici induciraju do tada latentne unutarobiteljske sukobe što dovodi do lakše ili teže poremećenih obiteljskih odnosa. Istodobno, oni potkrepljuju apatiju, osjećaj besmisla i osobno propadanje pojedinca što u konačnici najčešće rezultira asocijalnim pa i delinkventnim ponašanjem.

U tom kontekstu, razvijanje programa prevencije kriminaliteta djece i mladih koji nužno podrazumijevaju financijske i kadrovske resurse za rad s obiteljima, nalazi se pred velikim izazovom. U praksi već postoje brojni intervencijski i tretmanski programi na razini pojedinca, obitelji i društvene zajednice, koje zasad pretežito nose nevladine organizacije i udruge. Programi usmjereni ka

jačanju zaštitnih čimbenika su, primjerice, razvijanje unutarnjeg lokusa kontrole, strategija rješavanja sukoba, mreža socijalne podrške i slično. Oni osnažuju obitelj i mlade za sučeljavanje s drugim vrstama stresnih i traumatskih iskustava koja se javljaju u mirnodopsko vrijeme. Obiteljske intervencije omogućuju i osvještavanje problema mladih te mobiliziraju snage za njihovo ublažavanje. Držimo da bi trebalo poraditi na boljem koordiniranju rada tih organizacija s državnim institucijama, a Vizek Vidović (2002) osobito ističe školske i predškolske ustanove jer su za dio mladih one jedini izvor društvene pomoći i potpore. Naime, kako ističe Brajša - Žganec (2002), zbog narušene obitelji i nesređenih obiteljskih odnosa mladi su često prisiljeni okrenuti se resursima koje može ponuditi šira društvena zajednica.

Osim programa oblikovanih za cjelokupnu populaciju, ostaje nadovršen posao zacjeljivanja trauma kod mnogih obitelji s naglaskom na djecu, koje su stradalnici rata na različite načine, od fizičkog gubitka ili nestanka člana obitelji, svjedočenja nasilju i gubitka doma do prisiljenosti na život s osobama s posttraumatskim stresnim poremećajem. Naime, u ratu i nakon njega mladi i njihove obitelji su, neki više, a neki manje, doživjeli akutni i kronični stres, a neki (danas odrasli ljudi) su i danas izloženi kumulativnom stresu izazvanom ratnim zbivanjima. Bez uspješno provedenog ovog procesa mnogi mladi ljudi su u visokom riziku za kriminalno ponašanje, a oni koji su ga već manifestirali imaju veće šanse za razvoj kriminalnog stila življenja u budućnosti. Poznato je, kako ističe Keresteš (2002b), da istodobna izloženost većem broju stresnih/rizičnih čimbenika višestruko povećava njihove štetne učinke, zbog čega je pri planiranju preventivnih i tretmanskih mjera posebnu pozornost potrebno posvetiti mladima i njihovim obiteljima u kojih je prisutan veći broj stresnih/rizičnih čimbenika (vanjskih stresora ili unutarnjih poput svađa, fizičkih sukoba u obitelji, alkoholizma i promiskuitetnosti roditelja i dr.). Različiti, ne samo osobni, već i obiteljski i okolinski zaštitni kao i rizični čimbenici proizvode individualne razlike u vrsti, intenzitetu i trajanju tih posljedica. Sve posljedice rata još se nisu ni manifestirale i, ako ih budemo ignorirali, prenijet će se i na nove generacije.

Ipak, svi programi psihosocijalne podrške obitelji, kako god kvalitetni bili, neće postići svoju svrhu ukoliko država ne omogući uvjete koji bi osigurali ekonomsku sigurnost svih građana prije svega kroz osiguranje preduvjeta za zapošljavanje.

LITERATURA

- Ajduković, M. (2001): Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji na psihosocijalni razvoj djece. *Dijete i društvo-časopis za promicanje prava djeteta*, 3, 1-2, 59-77.
- Amato, P., J. Sobolewski (2001): The Effects of Divorce on Adult Children's Psychological Well-being. *American Sociological Review*, 66, 900-921.
- Arambašić, L., V. Vizek – Vidović, N. Anić (1992): Posttraumatski stresni poremećaj. *Ministarstvo obrane Republike Hrvatske*. Zagreb.
- Archer, D., R. Gartner (1984): *Violence and Crime in Cross – National Perspective*. Yale University Press. New Haven.
- Bašić, J. (2000): Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište. Rizični čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. *Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju*, Zagreb, 31-46.
- Brajša –Žganec, A. (2002): Uloga socijalne podrške u skrbi za djecu i mlade, svjedoke ratnih zbivanja. *Dijete i društvo*, 4, 1-2, 35 – 48.
- Butorac, K. (1996): *Socijalno-demografska, ponašajna i obilježja ličnosti delinkvenata ovisnika o drogama u Republici Hrvatskoj*, Disertacija, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Coleman, S.B., D.I. Davis (1978): *Family Therapy and Drug Abuse; a National Survey*, *Family Process*, 17, 21-29.
- Constant, J. (1949): *Elements de criminologie*. Liege.
- Eliot, M. (1962): *Zločin u suvremenom društvu*. Veselin Masleša, Sarajevo.
- Exner, F. (1949): *Kriminologie*. Springer, Berlin.
- Glueck, S., E. Glueck (1959): *Unraveling Juvenile Delinquency*. Cambridge, Mass.
- Hacker, F. (1974): *Agression – die Brutalisierung der modern Welt*. Wien – Munchen-Zurich.
- Janković, J. (1994): *Obiteljski sustavi prognanika u suočavanju sa stresom*. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 2, 103 – 111. Istraživanja---
- Janoff – Bulman, R. (1989): *Assumptive Worlds and the Stress of Traumatic Events. Applications of the Schema Construct*. *Social Cognition*, 7, 113-136.
- Juby, H., D.P. Farrington (2001): *Disentangling the Link between Disrupted Families and Delinquency*. *British Journal of Criminology*, 41, 22-40.
- Keresteš, G. (1999): *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: Provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja*. Neobjavljena doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Zagreb.
- Keresteš, G. (2002a): *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Keresteš, G. (2002b): *Posljedice rata na dječje agresivno i prosocijalno ponašanje*. *Dijete i društvo*, 4, 1-2, 89 – 102.
- Krinsley, K.E., B.H. Bry (1992): *Sequential Analyses of Adolescent, Mother, and Father Behaviours in Distressed and Nondistressed Families*. *Child & Family Behaviour Therapy*, 13, 4, 45-62
- Križ, Đ. (1980): *Socijalno patološke pojave u porodici maloljetnih recidivista na području SR Hrvatske*. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet za defektologiju, Zagreb.
- Kumpfer, K.L. (1999): *Strengthening America's Families: Exemplary Parenting and Family Strategies for Delinquency Prevention*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Lange, J. (1929): *Verbrechen als Schicksal*. Leipzig.
- Last, U. (1988): *The Transgenerational Impact of Holocaust Traumatization: Current State of the Evidence*. *International Journal of Mental Health*, 17, 4, 72 – 89.
- Le Croy, C.W. (1988): *Parent-adolescent Intimacy: Impact on Adolescent Functioning*. *Adolescence*, 23, 89, 137-149.
- Magdalenic I., J. Janković (1994): *Problemi udomiteljskih obitelji i poteškoće djece prognanika*. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 79 – 91.
- Maklecov (1947): *Problem zločina i psihoanaliza*. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, svezak XXIX, br.5, Beograd.
- Mannheim, H. (1966): *Comparative Criminology*. London.
- Mikšaj-Todorović, Lj. (1987): *Porodične i sociodemografske karakteristike maloljetnih delinkvenata u SR Hrvatskoj u relaciji s nekim oblicima poremećaja u ponašanju*, Disertacija, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Mikšaj-Todorović, Lj., M. Singer (2004a): *Ponašajna obilježja mladih delinkvenata u Republici Hrvatskoj u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju*. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 25, 2, 693 – 706.

- Mikšaj – Todorović, L.J., M. Singer (2004b): Razlike u ponašanju maloljetnih delinkvenata prije i nakon domovinskog rata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 12, 1, 27 – 33.
- Mikšaj – Todorović, Lj., K. Butorac (2005): Ispitivanje razlika u strukturi obitelji maloljetnih delinkvenata u Republici Hrvatskoj u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 26, u tisku.
- Mlačić, B., V. Šakić, R. Franc (2002): Mladi i izloženost ratnim događajima. *Društvena istraživanja*, 11, 2-3, 379 – 393.
- Muehlenberg, B. (2002): The Case for Two-parent Family- Part II. *National Observer*, 53, 49-58.
- Novy, D.M. (1992): The Association Between Patterns of Family Functioning and Ego Development of the Juvenile Offender. *Adolescence*, 27, 105, 25-37.
- Pillay, A.L. (1998): Perception of Family Functioning in Conduct Disordered Adolescent. *South African Journal of Psychology*, 28, 4, 191-196.
- Poldrugač, V., Uzelac, S. (1980): Neke socioekonomske karakteristike porodice maloljetnih delinkvenata. *Republička samoupravna interesna zajednica za socijalnu zaštitu SRH, Zagreb*
- Raboteg – Šarić, Z. (2002): Kvaliteta života mladih u područjima koja su stradala u ratu. *Dijete i društvo - časopis za promicanje prava djeteta*, 4, 1-2, 49-68.
- Radetić-Paić, M. (2001): Neka obilježja obitelji i roditelja kao rizičnih čimbenika za pojavu i razvoj poremećaja u ponašanju djece i mladeži. *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38, 2, 133-144.
- Rosenheck, R., P. Nathan (1985): Secondary Traumatization in Children of Vietnam Veterans. *Hospital and Community Psychiatry*, 36, 538 – 539.
- Sack, W.H, G.N. Clarke, J. Seeley (1995): Posttraumatic Stress Disorder across two Generations of Cambodian Refugees. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 1160 – 1166.
- Schwab, J.J., J.F. Ice, J.J. Stephenson, K. Raymer, K. Houser, L. Graziano, P. Winkler, D. S. Eiland (1995): War and the Family. *Stress Medicine*, 11, 131 -137.
- Singer, M. (1994): *Kriminologija*. Nakladni zavod Globus, Sveučilište u Zagrebu, MUP RH, Zagreb.
- Singer, M., I. Cajner Mraović (2003): Rat i delinkvenacija mladih. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 24, 2, 931 – 955.
- Vizek Vidović, V. (2002): Uloga škole u skrbi o djeci i mladima, svjedocima rata. *Dijete i društvo*, 4, 1-2, 103 – 123.
- Vrgoč, I. (1988): Utjecaji nekih faktora kvalitete obiteljskih odnosa na intenzitet poremećaja u ponašanju mladih. Fenomenološke i sociodemografske karakteristike mlađih punoljetnih delinkvenata. *Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu i Zavod za socijalni rad grada Zagreba, Zagreb*.
- Walton, J.R., R.L. Nuttall, E.V. Nuttall (1997): The Impact of War on the Mental Health of Children: A Salvadoran Study. *Child Abuse and Neglect*, 21, 737 – 749.

ASSESSMENT OF THE DIFFERENCES IN THE QUALITY OF RELATIONSHIP IN THE JUVENILE DELINQUENT FAMILIES IN PRE-WAR AND POST-WAR PERIOD. ¹

ABSTRACT

The goal of the paper is to establish whether the juvenile delinquents from the pre-war period differ from those from the post-war period in the characteristics of the family relations and the social-pathological behavior of the adult family members. The research was conducted on two samples of the respondents, juvenile delinquents who are sanctioned by the juvenile courts in Republic of Croatia for some criminal deed: the first sample consists of 4056 delinquents sanctioned in the five year pre-war period (1987 – 1991), and the second sample consists of 2879 delinquents sanctioned in the seven year post-war period (1995 – 2001). The data processed by the Hi-quadrant test show that these two groups have statistically significant differences on all 14 family variables; post-war families show more frequent disturbance in the family relations, and the social-pathological behavior of the parents and other family members is more frequent. Discriminative factor has shown that the most important variables for these differences in the family relations and the social-pathological behaviors of the family members, in which the post-war generations of the respondents have shown much worse results, are the following: disturbed family relations, alcoholism, unemployment and drifting habits of fathers and mothers. In Croatian general public, during the war there were destructive changes in the quality of the family life. It is therefore logical that these changes are visible in the families of the respondents who were sanctioned after the war. In some cases, the war was directly responsible for the disturbed family relationships. In other cases, it had an indirect influence on the processes which started in the families before the war. Development of the programs of prevention of the criminality of children and youth, which require financial and human resources for work with the families, faces a great challenge. In practice, there already exist numerous intervention and treatment programs at the individual, family and community level, which are implemented mostly by non-governmental organizations and associations. Besides the programs designed for the general population, there is also one more job left unfinished: healing the traumas in many families, with the emphasis on the children who are war victims in many ways – from death or disappearance of a family member, to witnessing of the violent scenes and loss of home, to life with persons with post-traumatic stress disorders.

Key words: war, juvenile delinquency, family relations

¹ This article is a part of the scientific research of the Ministry of science and technology (no 0115016) «Characteristics of the juvenile delinquency before, during and after war» which is conducted at the Faculty of Law of the University of Rijeka.